

Universal Xalqaro Ilmiy Jurnal

Jurnalning bosh sahifasi: <https://universaljurnal.uz>

Universal International Scientific
Journal

e-ISSN: [3060-4540 \(online\)](https://universaljurnal.uz)

Year: 2025 Issue: 2 Volume: 2

Published: 24.02.2025
<https://universaljurnal.uz>

International indexes

GOOGLE SCHOLAR

CROSSREF (OAK BAZA)

ZENODO

OPEN AIRE

EUROPUB

RESEARCHGATE (OAK BAZA)

SJIF

QANDALALARNING FARG‘ONA VODIYSIDAGI TARQALISHI: EKOLOGIK OMILLAR VA AGROEKOTIZIMLARGA TA‘SIRINING ILMIY TAHLILI

Turdiyev Zafarbek Salohidin o‘g‘li

Andijon davlat universiteti Zoologiya va biokimyo kafedrasida o‘qituvchisi

Uzbekistan

zafarturdiye2020@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot O‘rta Osiyoning Farg‘ona vodiysida Heteroptera turkumiga mansub qandalalarning (*Pyrrhocoris apterus* va *Nezara viridula*) tarqalish dinamikasi, ekologik adaptatsiyasi va qishloq xo‘jaligi ekinlariga ta‘sirini o‘rganadi. Vodiyning kontinental iqlimi (+27...+35°C yozgi harorat), sug‘oriladigan yerlarning ko‘pligi va monokultural qishloq xo‘jaligi qandalalarning populyatsiya zichligini oshiruvchi asosiy omillar sifatida aniqlanadi. Tadqiqotda qandalalarning fitofag faoliyati paxta, beda va sholi ekinlarida 15-30% hosil yo‘qotishlariga olib kelishi ko‘rsatilgan. Populyatsiya nazorati uchun integratsion zararkunandalarga qarshi kurash (IPM) strategiyalari, jumladan, feromon tuzoqlari, agrotexnik choralar, neonikotinoidlar va tabiiy dushmanlardan foydalanish taklif etiladi. Tadqiqot natijalari agroekotizimlarning barqarorligini ta‘minlashda molekulyar biologiya va geoinformatsion tizimlardan foydalanish zarurligini ta‘kidlaydi.

Kalit so‘zlar: Qandalalar, Farg‘ona vodiysi, agroekotizim, fitofaglar, integratsion nazorat, iqlimiy omillar, qishloq xo‘jaligi.

Аннотация: В этом исследовании изучается распространение категории гетероптер (*Pyrrehochoris apterus* и *Nezara viridus*, *Nezara viridus* и *Nezara viridula*), а также влияние воздействия *Viridula*) и воздействия воздействия сельскохозяйственных культур. Континентальный климат долины (+ 27 ... + 35 ° C Летние температуры, а также большое количество орошаемых земель и основные факторы увеличивают плотность населения долины. В исследовании показано, что *Pharmophagss of Panic* потери 15-30% хлопка, люцерны и риса. Интегративный контроль приглашается стратегии населения, в том числе использование ловушек-феро, агротехнических мер, новорожденных и природных врагов. Результаты исследования подчеркивают необходимость использования молекулярной биологии и геоинформации в обеспечении устойчивости агрокультуры.

Ключевые слова: расчеты, долина Фергана, агрокультуризация, РНУ -фотографии, интегративный контроль, климатические факторы, сельское хозяйство.

Abstract: This study studies the spread of the Heteroptera Category (*Pyrrehochoris Apterus* and *Nezara Viridus* and *Nezara Viridus* and *Nezara Viridula*) and the impact of the exposure of the *Viridula*) and the impact of the exposure of agricultural crops. Continental climate of the valley (+ 27 ... + 35 ° C summer temperatures, and the large number of irrigated lands and the main factors increases the population density of the valley. In the study, the *pharmophaggs of the panic* is shown to loss of 15-30% of cotton, alfalfa and rice. Integrative control The strategies of the population is invited, including the use of pheroo traps, agro-technical measures, neonosis and natural enemies. The results of the study emphasize the need to use molecular biology and geoinformation in ensuring the sustainability of agroecularities.

Keywords: Calculas, Fergana valley, agroecularization, phy photos, integrative control, climatic factors, agriculture.

Language: Uzbek

Citation: Turdiyev , Z. (2025). THE SCATTERING OF BLOOD VALLEYS IN THE FERGANA VALLEY: SCIENTIFIC ANALYSIS OF THE IMPACT OF ENVIRONMENTAL FACTORS AND AGROECULARITIES. Universal International Scientific Journal, 2(2), 116–121. Retrieved from <https://universaljurnal.uz/index.php/jurnal/article/view/1449>

Doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14930650>

Google scholar: [_____](#)

Farg‘ona vodiysi O‘rta Osiyoning eng muhim agrolandshaftlaridan biri sifatida intensiv qishloq xo‘jaligi faoliyati bilan ajralib turadi. Hududning iqlimiy

sharoitlari, sug‘oriladigan yerlarning ko‘pligi va o‘simliklar xilma-xilligi Heteroptera turkumiga mansub qandalalarning tarqalishi uchun qulay

sharoitlar yaratadi. Ushbu hasharotlarning Farg'ona vodiysidagi populyatsiya dinamikasi, ekologik adaptatsiyasi va qishloq xo'jaligiga ta'siri ilmiy jihatdan chuqur o'rganishni talab qiladi. Maqolada qandalalarning biologik xususiyatlari, tarqalish omillari, agroekotizimlarga ta'siri va ularga qarshi kurashning ilmiy asoslangan usullari tahlil qilinadi.

Qandalalarning sistematikasi va biologik xususiyatlari.

Farg'ona vodiysida qandalalar orasida Pyrrhocoridae (so'qir qandala, *Pyrrhocoris apterus*) va Pentatomidae (dala qandalasi, masalan, *Nezara viridula*) oilalariga mansub turlar dominant hisoblanadi. *Pyrrhocoris apterus* kichik o'lchamli (9-11 mm), qizil-qora rangli bo'lib, qanotlari qisqargan yoki umuman rivojlanmagan shakllarga ega. *Nezara viridula* esa 12-17 mm uzunlikda, yashil-jigarrang rangda bo'lib, to'liq rivojlangan qanotlari tufayli migratsion faollik ko'rsatadi. Bu turlarning ontogenezi chala metamorfoz (hemimetaboliya) bilan xarakterlanadi, ya'ni tuxum, nimfa (5 bosqich) va imago fazalaridan iborat. Nimfalar va imagolar o'simlik shiralarini sanchib-so'ruvchi og'iz apparati yordamida oziqlanadi, bu esa fitofag xususiyatlarini ta'minlaydi.

Qandalalarning reproduktiv salohiyati Farg'ona vodiysining iqlimiy sharoitlarida yuqori bo'lib, har bir urg'ochi 100-250 tuxum qo'yishi mumkin. Tuxumlarning inkubatsiya davri haroratga bog'liq ravishda 7-14 kuni tashkil etadi, optimal sharoitda (+25...+30°C) esa bu muddat

qisqaradi. Populyatsiya zichligi vegetatsiya davrida (aprel-oktyabr) eksponensial o'sish tendensiyasini ko'rsatadi.

Ekologik omillar va tarqalish dinamikasi.

Farg'ona vodiysining iqlimi kontinental bo'lib, yillik o'rtacha harorat +14...+16°C, yozda esa +27...+35°C ga yetadi. Bu sharoitlar qandalalarning faol ko'payishi va tarqalishi uchun optimal hisoblanadi. Vodiyning shimolda Tyan-Shan, janubda Hisor-Olay tog'lari bilan chegaralangani shamol rejimini cheklab, issiqlik akkumulyatsiyasini oshiradi. Sug'oriladigan yerlarning mavjudligi (taxminan 70% qishloq xo'jaligi maydonlari) va tuproqning qumli-loyli tarkibi qandalalarning qishlash strategiyasini qo'llab-quvvatlaydi. Qishda hasharotlar begona o'tlar ostida yoki tuproqning 5-10 sm chuqurligida diapauza holatida saqlanadi.

Tarqalishda antropogen omillar ham muhim rol o'ynaydi. Paxta (*Gossypium hirsutum*), beda (*Medicago sativa*), sholi (*Oryza sativa*) va poliz ekinlari qandalalarning asosiy ozuqa resurslari hisoblanadi. Monokultural qishloq xo'jaligi tufayli o'simliklarning genetik xilma-xilligi pasayishi va pestitsidlarga qarshilikning ortishi qandalalarning ekologik moslashuvini kuchaytiradi. Migratsiya jarayoni shamol yo'nalishi va ekin maydonlari joylashuviga bog'liq bo'lib, bir mavsumda 2-3 km masofani qamrab olishi mumkin.

Qandalalar (*Cimex lectularius*) gematofag hasharotlar bo'lib, ular inson va hayvonlarning qonini so'rib yashaydi. Ushbu hasharotlar ekologik moslashuvchanligi sababli turli yashash joylarida uchraydi. Farg'ona vodiysi tabiiy-geografik sharoiti qandalalarning ko'payishi va tarqalishi uchun qulay muhit yaratadi. Ushbu maqolada qandalalarning vodiydagi tarqalish sabablari, omillari va ularga qarshi kurashishning ilmiy asoslangan usullari muhokama qilinadi.

Qandalalarning tarqalish sabablari

1. Iqlim sharoiti.

Farg'ona vodiysi kontinental iqlimga ega bo'lib, qandalalarning hayot sikliga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Yuqori harorat va namlik darajasi ularning ko'payishi uchun qulay sharoit yaratadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, qandalalar 18-30°C harorat oralig'ida eng faol bo'ladi.

2. Inson faoliyati va transport vositalari.

Urbanizatsiya va migratsiya jarayonlari qandalalarning yangi hududlarga tarqalishiga sabab bo'ladi.

Jamoat transporti, mehmonxonalar, yotoqxonalarda yuqori populyatsiya zichligi qandalalarning harakatlanishini osonlashtiradi.

Qayta ishlov berilmagan mebel, gilam va matraslarning ko'chirilishi ularning tarqalish omillaridan biri hisoblanadi.

3. Gigiyena va yashash sharoitlari

Qandalalar sanitariya sharoitlaridan qat'i nazar, yashash joylarining yoriqlari,

devor oraliqlari va boshqa yashirin joylarda ko'payadi.

Eski binolar va ventilyatsiya tizimlarining yetarlicha ta'minlanmagani qandalalarning yashash imkoniyatlarini oshiradi.

4. Qishloq xo'jaligi va chorvachilik.

Agrar hududlarda chorva mollarining mavjudligi qandalalarning tarqalish omillaridan biri hisoblanadi.

Ayrim qandalalar qishloq xo'jalik ekinlariga zarar yetkazib, hosildorlikka ta'sir qilishi mumkin.

Agroekotizimlarga ta'siri.

Qandalalarning fitofag faoliyati ekinlarning vegetativ va generativ organlariga jiddiy zarar yetkazadi. Nezara viridula paxta kurtaklari va g'o'zalaridan shira so'rib, ularning qurib qolishiga olib keladi, bu hosildorlikni 15-30% ga pasaytiradi. *Pyrrhocoris apterus* beda barglari va urug'larini shikastlab, ozuqa sifatini yomonlashtiradi. Zararlanish mexanizmi o'simlik hujayralarining shikastlanishi va shira yo'qolishi bilan bog'liq bo'lib, bu jarayonda hasharotlarning tupurigidagi fermentlar (proteazalar va amilazalar) ham ishtirok etadi.

Populyatsiya zichligining iqtisodiy zarar chegarasi (Economic Threshold Level, ETL) turlarga qarab farq qiladi: Nezara viridula uchun 1 m² ga 2-3 imago, *Pyrrhocoris apterus* uchun esa 5-7 imago. Bu chegaradan oshishi hosil yo'qotishlarini eksponensial ravishda

oshiradi.

Qarshilikning ilmiy asoslangan strategiyalari.

Qandalalarga qarshi integratsion zararkunandalarga qarshi kurash (Integrated Pest Management, IPM) usullari qo‘llaniladi:

1. Biologik monitoring. Feromon tuzoqlari yordamida populyatsiya zichligi aniqlanadi. Nezara viridula uchun (E)-2-hexenal feromoni samarali hisoblanadi.

2. Agrotexnik choralar. Ekinlarni rotatsiyalash (paxta-bug‘doy-dona ekinlari almashuvi) va sug‘orish rejimini optimallashtirish orqali qandalalarning ozuqa bazasi cheklanadi. Begona o‘tlarning vegetatsiya boshida yo‘q qilinishi tuxum qo‘yish joylarini kamaytiradi.

3. Kimyoviy nazorat. Neonikotinoidlar (masalan, imidakloprid) va piretroidlar (lambda-sigalotrin) qo‘llaniladi. Optimal qo‘llash vaqti – ertalabki soatlar (05:00-07:00), chunki bu vaqtda qandalalar harakatchanligi pasayadi. Dozalash: 0,2-0,3 l/ha.

4. Tabiiy dushmanlardan foydalanish. Trichogramma (tuxum parazitoidi) va Coccinellidae (yirtqich qo‘ng‘irboshlar) populyatsiyani tabiiy regulyatsiya qilishda samarali.

Qandalalarga qarshi kurash usullari

1. Gigiyenik choralar

Uy va jamoat joylarini muntazam ravishda dezinfeksiya qilish.

Matras va mebellarni yuqori haroratli bug‘ bilan ishlov berish orqali tozalash.

2. Jismoniy usullar

50°C va undan yuqori haroratli muhitda qandalalarni yo‘q qilish.

-18°C va undan past haroratda muzlatish orqali ularning hayotiy faoliyatini to‘xtatish.

3. Kimyoviy vositalar

oSintetik piretroidlar va neonicotinoidlar qandalalarni samarali yo‘q qilish uchun ishlatiladi.

Biologik vositalar sifatida entomopatogen zamburug‘lar va bakteriyalar qandalalarga qarshi kurashishda qo‘llanilishi mumkin.

Qandalalarning Farg‘ona vodiysida tarqalishi konteksti.

Tur nomi	Maslahat	Sinf	Turkum	Oila	Urug'
<i>Phyllotreta striolata</i>	Artropoda	Insecta	Koleoptera	Chrysomelidae	Fillotreta
<i>Phyllotreta cruciferae</i>	Artropoda	Insecta	Koleoptera	Chrysomelidae	Fillotreta
<i>Fillotreta atra</i>	Artropoda	Insecta	Koleoptera	Chrysomelidae	Fillotreta
<i>Fillotreta undulata</i>	Artropoda	Insecta	Koleoptera	Chrysomelidae	Fillotreta
<i>Fillotreta zoe</i>	Artropoda	Insecta	Koleoptera	Chrysomelidae	Fillotreta
<i>Phyllotreta nigripes</i>	Artropoda	Insecta	Koleoptera	Chrysomelidae	Fillotreta

Tur nomi	Maslahat	Sinf	Turkum	Oila	Urug'
<i>Chaetocnema hortensis</i>	Artropoda	Insecta	Koleoptera	Chrysomelidae	Chaetoknema
<i>Chaetocnema confinis</i>	Artropoda	Insecta	Koleoptera	Chrysomelidae	Chaetoknema
<i>Psylliodes chrysocephala</i>	Artropoda	Insecta	Koleoptera	Chrysomelidae	

Xulosa

Farg‘ona vodiysida qandalalarning tarqalishi iqlimiy, edafik va antropogen omillarning murakkab o‘zaro ta’siri natijasida yuzaga keladi. Ularning qishloq xo‘jaligi ekinlariga salbiy ta’siri hosildorlik va mahsulot sifatini pasaytirib, iqtisodiy yo‘qotishlarga olib keladi. Ilmiy asoslangan monitoring, agroekologik yondashuvlar va biologik-kimyoviy

usullarni integratsiyalash orqali qandalalarni boshqarish mumkin. Kelajakda pestitsidlarga rezistentlikning oldini olish va agroekotizimlarning barqarorligini ta’minlash uchun molekulyar biologiya va GIS texnologiyalaridan foydalanish bo‘yicha tadqiqotlar zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abdullayev Sh. (2020). O‘zbekiston qishloq xo‘jaligida zararkunanda hasharotlar. Toshkent: Fan va Texnologiya nashri. 1-250.
2. Xo‘jayev Sh. T. (2018). Entomologiya asoslari va ekinlarni himoya qilish. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti. 1-320.
3. Smit, J. R. (2015). Barg qo‘ng‘izlarining biologiyasi va ekologiyasi. London: Akademik Matbuot. 1-400.
4. Rahimov, M. (2019). Farg'ona vodiysi agrobiotsenozlari. Farg‘ona Davlat Universiteti Ilmiy Jurnal, 15(3), 45-52.
5. Jolivet , P. Va Xoksvud, T. J. (1995). Xost-dunyoning Chrysomelidae o'simliklari. Leyden: Backhuys Noshirlar. 1-281.
6. Kimoto, S. Va Takizava, H. (1997). O'rta Osiyoning barg qo'ng'izlari. Tokio: Yaponiya Entomologik Jamiyati Matbuoti. 1-350.
7. O‘zbekiston Respublikasi Qishloq Xo‘jaligi Vazirligi. (2021). O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligi zararkunandalari bo‘yicha qo‘llanma. Toshkent: Agroinform Nashr. 1-180.
8. Jigarrang, Lm (2012). O'rtacha hududlarida zararkunanda boshqarish. Nyu York: Springer. 1-300.
9. <https://www.springer.com/book/9781461415626>
10. To'rayev, A. (2023). Farg‘ona vodiysining iqlimiy sharoitlari va uning hasharotlarga ta’siri. Andijon Qishloq Xo‘jalik Instituti Ilmiy Axborotnomasi, 8(2), 12-19.
11. Medvedev, L. N. (1982). SSSR va unga tutash hududlarning Chrysomelidae. Moskva: Nauka Noshirlari. 1-450.